

Орест Корчинський

кандидат історичних наук,
Начальник Верхньодністрянської археологічної експедиції
Інституту народознавства НАН України

ПАМ'ЯТКИ ЯЗИЧНИЦЬКОЇ ТА ХРИСТИЯНСЬКОЇ РЕЛІГІЙ У СЕЛІ ДУБРОВА НА ЛЬВІВЩИНІ

У статті, на підставі отриманих археологічних матеріалів, детальних обмірів скельного комплексу, проведених автором статті у 1988 та 2001 роках на території культового центру слов'ян-язичників та слов'ян-християн в VIII–XIV ст. у с. Дуброва Миколаївського району Львівської області зроблено спробу публікації та реконструкції пам'ятки.

Ключові слова: язичницьке святилище, культовий центр, Камінь “Диравець”, археологічні дослідження, давні слов'яни, літописні хорвати. *pagan sanctuary, cult center, Stone “Diravets”, archeological researches, ancient Slavs, annalistic Croats*

У 1987 році Верхньодністрянською слов'яно-руською археологічною експедицією Інституту суспільних наук Академії наук Української РСР (керівник О. Корчинський)* були проведені археологічні дослідження у довіллі ранньо-середньовічного городища VIII–X ст., що у селі Стільське Миколаївського району Львівської області. Роботи проводились з метою вивчення давньої інфраструктури безіменного ранньосередньовічного міста. В результаті, у південно-східній околиці с. Дуброва були виявлені рештки культових центрів, що належали слов'янам-язичниками у VIII–X ст. З прийняттям християнства, як офіційної релігії, на цьому місці оселились монахи-скитники. Як вказують результати досліджень окремі невеликі рукотворні печери були переоблаштовані ними під келії в яких вони вели свій спосіб життя щонайменше до середини XIV ст.

З повідомлень писемних джерел про життя та побут давніх слов'ян-язичників довідуємося, що вони облаштовували свої святі місця (святилища) у гаях-дубровах, біля витоків джерел, на берегах річок та біля каміння, що мало незвичайні форми. Усі ці повідомлення, як і отримані результати наукових археологічних досліджень наводять на думку, що більшість населених пунктів, у назві яких присутній корінь “дуб”, як: Дуброва, Дубравиця, Дубравка Дубровник та інші, сформувались і розвинулись довкола святилищ. Як зазначає Є. Пашенко, таких назв в Україні відомо більше сотні [1, с. 246].

Опитування показало, що місцевому населенню нічого невідомо про давню історію села, а втім і про скелі та “Камінь-Диравець”. Оскільки печери у даний час використовуються, як господарські приміщення для зберігання овочів, то у селі існує думка, що вони були висічені у скелях зовсім недавно, не більш як століття тому. Тим часом у XLIII томі Записок НТШ, виданому у Львові в 1901 році, невідомий

*Сьогодні Верхньодністрянська археологічна експедиція Інституту народознавства НАН України.

М. Мочульський описує, що у Миколаївському лісі ще досі стоїть “Дірявий Камінь” з оповідей місцевого населення під цим каменем знаходився льох, що простягався на милю у довжину і у ньому, у час небезпеки, ховалися міщани від татарів і турків [2, с. 3, 41]. Ця інформація є важливою та залишається з’ясувати чи “Дірявий Камінь” описаний М. Мочульським є тим самим “Диравцем”, що знаходиться у с. Дуброва.

Перші пошукові археологічні дослідження у с. Дуброва були проведені експедицією у 1988 році. В результаті зібрано підйомний археологічний матеріал, переважно у вигляді уламків глиняного ліпного та кружального посуду, складено інструментальний план пам’ятки. Узагальнивши отримані дані, зроблено попередній висновок про те, що “Камінь–Диравець” та оточуючий його скельний комплекс є язичницьким центром давніх слов’ян-хорватів [3, с. 131, 132].

У 2001 році автором статті були проведені повторні дослідження, які суттєво збагатили попередні відомості про пам’ятку. Уточнено параметри “Диравця” та інших частин скельного комплексу, проведено невеликі археологічні дослідження, в результаті яких зібрано новий археологічний матеріал, придатний для реконструкції історичного та культурного минулого пам’ятки [4, с. 1-13]. Автором статті, неодноразово, у досить стислій формі публікувались попередні результати досліджень [5, с. 131, 132; 6, с. 509; 7, с. 279–281; 8, с. 80–82]. Тому завдання даної статті полягає у вичерпній публікації матеріалів досліджень та реконструкції культурного минулого цієї унікальної пам’ятки.

Камінь “Диравець”, або “Столовий Камінь” має вапняково-піщаникове походження і є першим об’єктом, що виступає зі скелястого берега, ліворуч автошляху с. Стільське – смт. Розділ. Цю назву камінь отримав через наявність у ньому наскрізного отвору – діри, або ж через рівну як стіл, горизонтальну його поверхню – столовий (рис. 1).

За зовнішніми ознаками “Диравець” можна охарактеризувати, як горизонтально розміщену плиту, товщиною 1,4–1,6 м, що виступає зі західного схилу лівого високого берега р. Колодниця та протилежною стороною, начебто, опирається на вертикальну стіну-опору.

У плані горизонтальна поверхня плити має форму неправильного ромба з розмірами 18,7 x 9,7 м. видовженого в напрямку південний-схід – північний-захід. Перепад висоти між його східною та західною частинами становить 0,10 м. Поверхня каменя вкрита товстим шаром ґрунту. У сірих супісках, насичених деревним вугіллям та золою, на глибині 0,15 – 0,2 м виявлено дуже фрагментовані уламки глиняного ліпного та кружального посуду другої половини VIII – початку X ст.

З трьох сторін горизонту – півночі, півдня та заходу краї плити межують з урвищем і тільки зі східного боку, поверхня “Диравця” з’єднана зі схилом гори вузьким перешийком. Тут збереглися рештки ритуального валу, вирізаного у материковому ґрунті. Він орієнтований, по лінії північ-південь, перпендикулярно до майдану. Довжина валу становить 5,3 м, висота – 0,5 м, а ширина при основі – 3,0 м. У найвищому місці, на гребені валу, зафіксовано висоту 303,2 м н.р.м.

Паралельно до валу, вздовж східного підніжжя знаходиться гостродонний рів глибиною 0,5 м та шириною, у верхній частині, 1,3 м. Описані вал і рів, що відділяють майдан каменя від навколишньої території, є важливим атрибутом святилища.

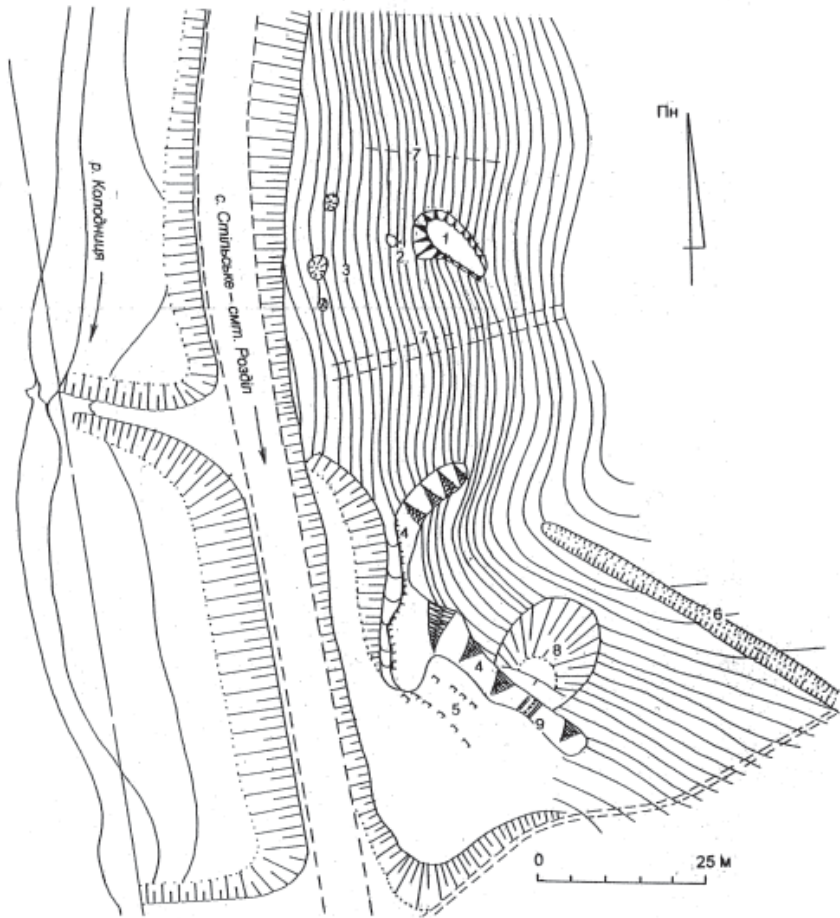
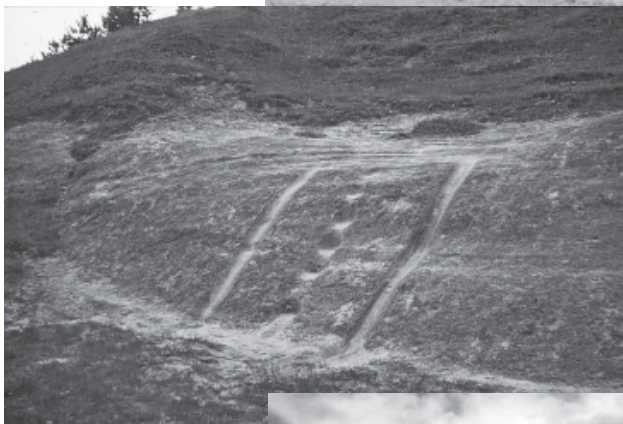
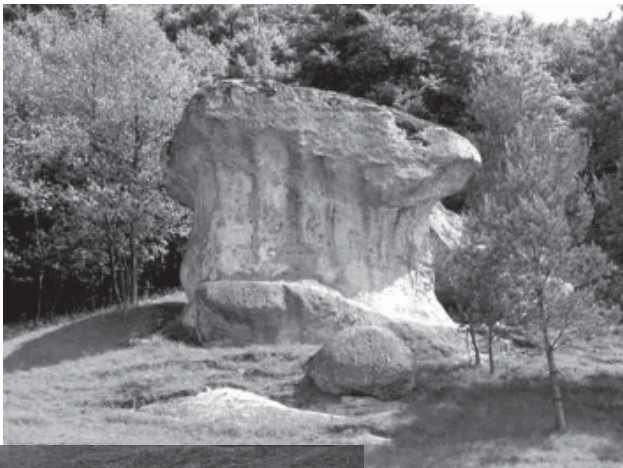

Рис. 1. Інструментальний план урочища Диравець (Столовий Камінь) в с. Дуброва Миколаївського району Львівської області

- 1–Камінь Диравець (Столовий Камінь);
- 2–овальний камінь;
- 3–западни;
- 4–скелі;
- 5–печери (келії);
- 6–штучний рів;
- 7–рівчаки, сліди огорожі довкола Диравця;
- 8–велика впадина;
- 9–ритуальні сходи на жертovníку;
- 10–.303,2 висотна відмітка на поверхні ритуального валу.

**Фото 1. с. Дуброва.
Вид на
Камін - "Диравець"
з заходу**

**Фото2. с. Дуброва.
Вид на жертвник в
урочищі
Камін - "Диравець"
з півдня**

**Фото3. с. Дуброва.
Вид на печери
в урочищі
Камін - "Диравець"
з заходу**

Висота від поверхні плити, у західній частині “Диравця”, до його підніжжя становить 6,5 м, а до дзеркала ріки 26 м.

На вертикальній стіні каменя, що звернута до заходу, збереглися сліди трьох рукотворних заглиблень. Вони розташовані вертикально, паралельно одне до одного, мають гостроверхе завершення та лінзовидний, поперечний, профіль. Заглиблення, що розташоване посередині домінує над двома крайніми. Його висота становить 4,5 м. Два інших, що знаходяться по обидва боки від нього є суттєво коротшими і сягають довжини близько 3,7–3,8 м. Ширина усіх трьох заглиблень становить близько – 0,8 м, вони вкарбовані у камінь на глибину 0,15 м.

На віддалі 5 м, в напрямку на захід від “Диравця” та 3,0 м нижче по схилу, на поверхню з землі виступає великий камінь вапняково-пісковикового походження. Його поверхня ретельно обтесана, нагадує форму циліндра, що центральною віссю орієнтованай у західному напрямку. Поперечна площа каменя має овальну форму 2,3 x 1,9 м, видовжену по-горизонталі. Її поверхня має плавний лінзовидний профіль та дещо припіднята у небо.

На віддалі 15 м, в напрямку на захід від описаного каменя та 8 м нижче по схилу, на ледь помітній терасі шириною близько 3 м зафіксовано три западини округлої форми з плавно нахиленими до середини стінками та плоским напівсферичним дном. Вони розміщені в один ряд, по лінії північ-південь на віддалі близько 19 м. Дві крайні западини мають діаметр, у верхній частині, 2,5 м, а глибину по центру 0,25 м. Западина, що знаходиться у центральній частині є найбільшою, її діаметр сягає – 3,5 м, а глибина – 0,5 м. Ще до проведення археологічних досліджень на центральній западині автором статті було зроблено припущення, що западини вказують на місцезнаходження офірних ям та пов’язані з ритуальними діями, що відбувались на цьому місці.

У 2001 році, на місці центральної западини проведено археологічні дослідження [3, с. 7–8]. В результаті відкрито та досліджено жертвовну яму, що підтвердили попередні припущення. Як встановлено, вона була викопана у жовтій материковій глині, мала правильну циліндричну форму діаметром близько 1,65 м та плоске, горизонтально розташоване дно, яке залягало на глибині 1,75 м нижче рівня сучасної поверхні. Від глибини 0,9 м нижче до дна ями її стінки, місцями, були обпалені, до червоного кольору. Заповнення ями характеризують темно-сірі плямисті суглинки, насичені деревним вугіллям, попелом та шматками перепаленої до оранжевого кольору глиною. Дуже подріблені кістки тварин та птахів, а також уламки глиняного ліпного та кружального посуду, що трапляється у заповненні ями, вказують на багаторазовий обряд жертвоприношення. На дні, великої ями, по центру, зафіксована та досліджена яма менших розмірів. Вона мала округлу форму діаметром 0,5 м. Її вертикальні стінки плавно переходили у заокруглене напівсферичне дно, що залягало у материковій глиняні на глибині 0,35 м нижче від дна великої ями. Заповнення цієї ями представлене темно-сірими плямистими суглинками в яких зафіксовано значний вміст деревного вугілля, попелу та шматки перепаленої глини.

На обряд багаторазового жертвоприношення вказують розкидані по долівці ями подріблені кістки тварин та птиці, а також дуже фрагментовані уламки глиняного ліпного і кружального посуду другої половини VIII–початку X ст. Поверхня посудин вкрита товстим шаром кіптяви. На окремих фрагментах горщиків вдалося зафіксувати обвуглені рештки зерен злакових культур.

Поверхня майдану, що оточує “Диравець” охоплює площу близько 1050 м². Він є досить рівний, має стрімкий ескарпований нахил у західному напрямку з перепадом висоти 26 м на 32 м довжини. Поверхня майдану задернована.

По обидві його сторони майдану, з північного та південного боків, вздовж схилу зафіксовані сліди ровиків шириною 0,3 м та глибиною 0,25 м. В результаті проведених досліджень встановлено, що ці заглиблення, вказують на місця де знаходилась огорожа, що отчувала даний культовий центр від довкілля.

Узагальнюючи результати археологічних досліджень можна зробити висновок, що описаний комплекс в урочищі “Диравець”, (“Столовий Камінь”) є рештками язичницького святилища давніх слов’ян–хорватів. Як свідчать отримані археологічні матеріали воно було закладене не пізніше, середини VIII ст. і проіснувало щонайменше до початку X ст.

Висічені на вертикальній стіні “Диравця” три вертикальні гостроконечні заглиблення, з домінуючим у середині, символізують три основні субстанції створення світу: воду, вогонь та повітря. Як вказують результати археологічних досліджень, вони ж одночасно були божествами, яким приносили офіру. Камінь овальної форми, розташований біля підніжжя “Диравця” символізує земну кулю у взаємозв’язку її з всесвітом.

Завершуючи опис культового центру в урочищі “Диравець”, слід висловити припущення, що можливо дуже цінна частина цієї пам’ятки яка безумовно перебувала у зв’язку з водою, в даному випадку з рікою Колодницею, перебуває під настилом автошляху с. Стільске – смт. Розділ, який було збудовано наприкінці 50-х років минулого століття.

Рештки іншого язичницького святилища, зафіксовано також на схилах скелястого берега р. Колодниці на віддалі близько 65 м в напрямку на південь, у місці де він звертає у східному напрямку. На стрімкому схилі високого берега ріки добре простежується впадина підковоподібної форми. Її розміри 15 м, по вертикалі, та 13 м по горизонталі. Біля її підніжжя окреслюється контур кам’яного майданчика, що має форму півкола діаметром близько 8 м. Його поверхня рівна, плавно нахилена до південного-заходу. На стрімкому схилі, що бере свій початок від майданчика зафіксовано рештки семи вертикально розміщених сходиноподібних заглиблень діаметром 15 см, видовбаних у камені- моноліті. Паралельно до них, по обидві сторони, на віддалі близько 0,5 м викарбувані у камені дві канавки. Вони мають півокруглий, лінзовидний профіль діаметром 13 см. (фото 2). Під час проведення археологічних досліджень на віддалі 1,7 м ліворуч від описаного місця, на глибині 0,25 м нижче рівня сучасної поверхні розкопано дві, жертвні ями, висічені у камені моноліті. Вони мали неправильну округлу форму діаметром близько 0,5 м. Їх стінки плавно нахилені до середини і переходять у плоском, напівсферичне дно. Заповнення ям становили сірі плямисті супіски з вмістом деревного вугілля, попелу, золи, а також шматки перепаленої, до червоного кольору, глини. У цьому заповненні траплялися дуже подрібнені кістки птахів та звірів, а також уламки глиняного ліпного та кружального посуду другої половини VIII–початку X ст. Характерні особливості цього об’єкта та наявний археологічний матеріал дає підстави для попередніх припущень, що на цьому місці знаходився язичницький жертовник, де очевидно було встановлено язичницьке божество і

відбувалися моління та жертвоприношення. Отриманий археологічний матеріал дає підстави вважати, що обидві язичницькі святині існували одночасово.

На просторі між “Диравцем” та описаним жертovníком у кам’яному вапняково-піщаниковому моноліті зафіксовані рештки двадцяти однієї рукотворної печери (фото 3). Це, переважно, однокамерні приміщення, з рівною квадратною долівкою, що знаходиться нижче рівня входу до печери на 1,3–1,7 м. Вхід до печери був одночасно і вікном через яке у приміщення потрапляло світло. Він мав прямокутну або квадратну форму зі сторонами не менше 0,6 м і переважно знаходився з західного боку. Інколи, із-зовні, над входом до печери, трапляються висічені зводи-аркасолі. напівциліндричної форми. В інших випадках вхід до печери був прикрашений різьбою у вигляді ровика, що точував периметр входу. Всередині печери мають прямокутну, близьку до квадрата форму. Їх площа є різною і коливається від 4,5 до 6,5 м². Стіни печер гладкі, добре обтесані, орієнтовані площинами за сторонами світу. Кути плавно заокруглені і починаючи з середини висоти приміщення переходять у напівзаокруглену склепінчасту стелю, яка переважно вкрита товстим шаром кіптяви. Висота приміщень сягала 1,9 – 2,5 м.

Дуже часто у стінах печер трапляються заглиблені ніші. Ніші мають різні форми: квадратні, або прямокутні зі сторонами 0,15 – 0,6 м. Вони заглиблені у стіну на 0,1–0,3 м. Поверхня їх площин є добре обтесана. Вивчивши їх розташування на стіні, а також їх конфігурацію доходимо до висновку, що описані ніші застосовувались для встановлення ікон. Можливо ніші менших розмірів були призначені для встановлення свічок чи лампадок. На це вказує шар кіптяви зафіксований над нішами та на стелі.

Окрему групу становлять ніші, що мають заглиблену нижню частину. Їх характеризує прямокутна у плані форма та плавно заокруглене дно. Довжина заглиблень становить 0,5–0,6 м, ширина 0,25–0,3 м, а глибина 0,15–0,2 м. У результаті проведених досліджень вдалося встановити, що ніша накривалася зверху, плитою, що встановлювалась у місці заокруглень кутів. Отримані дані дають підстави робити припущення, що цей тип ніш використовували у якості усипальниць для мощів святих.

Безумовно, окремі деталі описаного культового комплексу дають підстави для припущень, що принаймні частина печер, була висічена у дохристиянський період історії і використовувалася язичницьким жрецьями та їх обслугою для потреб богослужіння на описаних капищах. Згодом, із прийняттям християнської віри, приміщення, що належали жрецьям були переоблаштовані під келії монахів-скитників. Крім того, як вказують результати пошукових археологічних досліджень у довкіллі Стільського городища, приблизно у середині X ст. з’являється густа сітка монашеских келій. Вони відомі за результатами пошукових археологічних досліджень на околицях районного центру м. Миколаєва, у селах Тростянець, Велика Воля, Ілів, Дуброва та Прийма. Сьогодні є підстави вважати, що в результаті подальших наукових досліджень кількість келій монахів-скитників суттєво збільшиться. Як випливає із контексту ватиканського грекомовного джерела початку XIV ст. у містечку (*τό Στόλιςχόν*) Стольську, котре розташоване між містами Галичем та Володимиром, знаходиться резиденція Галицької митрополії. Це невідоме на той час містечко вносить до казни Руської церкви значні прибутки, більш за відомі центри тогочасної Русі, як Галич, Володимир, Київ та інші [10, с. 131–132].

Підсумовуючи результати археологічних досліджень в ур. Диравець (Столовий камінь) приходимо до висновку, що описаний культовий центр, виник не пізніше,

як у середині VIII ст. і проіснував щонайменше, до середини X ст., як осередок язичницької релігії призначений для духовних потреб значної кількості місцевого слов'янського населення – літописних хорватів, що проживали у найближчих околицях с. Дуброва.

З часу прийняття християнства як офіційної релігії в ур. Диравець оселяються монахи-скитники. Вони, дуже ймовірно переоблаштовують ті печери, що належали язичницьким жрецям, видовбувають ніші для встановлення ікон та упокоєння мощей святих. Велика кількість келій монахів-скитників, що збереглися до сьогодні, виявлена на великому просторі у довкіллі населених пунктів Дуброва, Прийма, Лів, Велика Воля, Тростянець м. Миколаїв є підтвердженням того, що на початку XIV ст. у містечку Стільську знаходилась одна із резиденцій Галицької митрополії.

Культурний центр в урочищі Диравець (Столовий Камінь) є унікальною пам'яткою духовної культури українського народу і безперечно заслуговує на включення його до переліку об'єктів культурної спадщини, національного значення.

1. Пашенко Є. Міфологічні корені Дубровника (спроба реконструкції) // Хорватія/Україна Культурні зв'язки від Адриатики до Дніпра. – Zagreb, 1996.
2. Мочульський М. Привілеї Миколаєва над Дністром // ЗНТШ. т. XLIII. – Львів, 1901.
3. Корчинський О.М. Науковий звіт загону по дослідженню городищ Верхньодністрянської археологічної експедиції Інституту народознавства АН України за 1988 р. – Львів, 1989.
4. Корчинський О.М. Науковий звіт про археологічні дослідження в селі Дуброва Миколаївського району Львівської області. – Львів, 2002 р.
5. Корчинський О. Слов'янські культові центри IX – XIV ст. в околицях Стільського городища // Народознавчі Зошити. – 2/98. – Львів, 1998.
6. Корчинський О. Городище в селі Стільське на Львівщині (короткий підсумок досліджень) // Записки Наукового товариства імені Шевченка ССЛІІІ. Праці археологічної комісії. – Львів, 2007 р.
7. Корчинський О. Ранньосередньовічне місто на Верхньому Дністрі // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. – Вип 12. – Львів, 2008.
8. Корчинський О. До питання про історичне довкілля Стільського городища кінця VIII – початку XI ст. // Старожитності Верхнього Придністров'я. Ювілейний збірник на честь 60-річчя Юрія Миколайовича Малеєва. – Київ, 2008.
10. Мацек В. Княже – митрополиче Стільсько в Миколаївщині над Дністром // Наша Батьківщина. – Львів, 1938.

SUMMARY

Orest Korchinsky

MONUMENTS OF HEATHEN AND CHRISTIAN RELIGIONS IN THE VILLAG OF DUBROVA IN LVIV REGION

Basing on the archaeological materials and detailed measurements of rocky complex, conducted by an author in 1988–2001 on the territory of pagan center of slavs of VIII–X th centuries and christian center of slavs of X–XIV cent. in tract of “Diravec” or “Table Stone” in the village of Dubrova Mikolaiv district Lviv region. An attempt of summarizing and reconstruction is made.